

Максим Віхров

СЛОБОЖАНСЬКА ІСТОРІЯ

ДУХ І ЛІТЕРА

Київ

2024

УДК 821.161.2+908(477.54/.62)
Б549

Б549 **Максим Віхров**
Слобожанська історія. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. – 128 с.
ISBN 978-617-8262-84-6

«Слобожанська історія» – це розповідь про північну частину Луганщини, котра ніколи не була частиною Донбасу, а належить до Слобідської України. Головні події книги розгортаються у трьох сусідніх селах сучасної Луганської області: Пластунівці, Романівці та Білолуцьку. Реконструюючи долю трьох поколінь своїх предків, автор розповідає про людей, які жили в цьому краю, звідкіля вони там з'явилися і як їм велося в страшній круговерті ХХ століття.

УДК 821.161.2+908(477.54/.62)

На обкладинці використано зображення хати,
збудованої Іваном Вихровим у Романівці, ще під автентичною стріхою,
1970-ті.

ISBN 978-617-8262-84-6

© Максим Віхров, 2024
© ДУХ І ЛІТЕРА, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	4
ВСТУП	7
Шабля й леміш	7
«Хитра московська неправда»	11
Слобожанський характер	19
I. ЗУСТРІЧ У СТЕПУ	25
Смерть чумака	25
Козак з лісу	29
II. ЛЮТА ДОБА	36
«Германська» і «громадянська»	36
Втрачений рай	42
В обіймах «жовтого князя»	47
Похорон поліція	51
Дорогами війни	54
Білі Луки	61
Мандрівник у часі	64
III. НА НАШІЙ – НЕ СВОЇЙ ЗЕМЛІ	71
Німецьке колесо і циганська зброя	71
Три Вихри	74
Титович	78
Трете відділення	82
Жабокрюківка	87
Москва–Маріуполь–Канів	91
«Реальна жизнь»	95
Монтеккі і Капулетті	98
Молоко з вазеліном	103
Грузинська риба	107
Розсмішити Бога	110
Баштан у лісосмузі	113
Французький привіт	115
Штани без кишень	118
Вишневий дим	121
ПІСЛЯМОВА	125

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

«Слобожанщина – це ж щось з історії, так?», – перепитав мене добрий знайомий під час однієї розмови. Нема чого дивуватися – сьогодні слова «Слобожанщина» чи «Слобідська Україна» викликають здебільшого лише непевні асоціації, побудовані радше на інтуїції, аніж на знанні. В суспільній пам'яті практично відсутній насправду епічний сюжет, коли у XVII–XVIII століттях потужний потік колоністів з Наддніпрянщини і Правобережжя раз і назавжди упокорив величезний обшир Дикого Поля, розсунувши межі українських етнічних земель далеко на схід – аж до теперішніх Воронежчини, Білгородщини й Курщини, збільшивши ареал замешкання українців майже на чверть.

Те, що історичний топонім «Слобожанщина» походить від назви поселень – слобід, здогадатись не важко. Але хто тепер пам'ятає, що «слобода» – то давньоруське «свобода», і що – буквально – «краєм свободи» ці землі називалися зовсім не випадково? Навіть над Харковом ще й досі тяжіє недолугий образ «першої столиці України», якою він пробув (і то лише для більшовиків) якихось п'ятнадцять років, хоча це давнє слобідське полкове місто – так само як Суми, Охтирка, Ізюм, а також Острогозьк, який за примхою історії опинився у складі Росії. А ще менше відомо, що приблизно половина сучасної Луганської області – на північ від річки Сіверський Донець – зовсім не Донбас, а та ж таки Слобожанщина, і що тамтешні мешканці ніколи себе донбасівцями не вважали і не вважають.

Саме туди, на терени слобідської Луганщини, привело мене дослідження власного родоводу. Але ким вони були, ті слобожани, як жили, чого прагнули? Здається, історики та етнографи вже давно дали вичерпні відповіді на всі ці питання. Але мені випало подивитися на минуле цього краю з іншої перспективи – крізь призму доль моїх дідів і бабів – тих, хто був плоттю від плоті старої Слобожанщини, описаної Дмитром Багалієм, Миколою Сумцовим та іншими істориками. Три покоління. Три сусідніх села. А між ними – густе плетиво людських доль, з яких виткане полотно народного життя. Всім їм випало жити в драматичні часи, коли слобідська Атлантида вже йшла на дно під ударами штормів жорстокого ХХ століття. Але й тоді, коли старий життєвий уклад був остаточно зламаний, вони ще довго – і всупереч усьому – зберігали глибоко в собі дух слобожанських колоністів. І то був дух питомо український. Серед героїв цієї оповіді немає «книжних» українців, чия ідентичність пробудилася під впливом писаного слова чи гасел, що лунали з трибун. Більшість із них, скоріш за все, ніколи й не замислювалася над своїм українством – так само, як ми не замислюємося над тим, чому вдень світить сонце, а вночі видно зірки. Тому ця книга – ще й про українську Луганщину, яка досі перебуває в тіні зросійщеного, хоча також не менш українського Донбасу.

В основі цієї книги лежать переважно спогади, перекази, байки – все те, що понад століття накопичувалося і зберігалося в родинній пам'яті. Звичайно, пам'ять – штука зрадлива, тому не раз мені доводилося перевіряти факти, уточнювати дати і обставини, звертаючись до доступних історичних та архівних джерел. Буду чесним: далеко не кожний епізод, описаний у цій книзі, вдалося підтвердити документально, та й навряд чи це взагалі можливо. Тому я ставився до матеріалу не як історик чи журналіст, а радше як етнограф, що збирає оповіді старих людей про минувнину. Довіряти сімейним

переказам мене спонукає й те, що їхні оповідачі були людьми простими й невигадованими, яких важко запідозрити у схильності до фантазій чи навмисного перекручення фактів. Головним збирачем і хранителем родинної пам'яті є мій батько – Микола Миколайович Віхров. Більшість героїв цієї книги він знав особисто і довго жив в їхньому оточенні, маючи змогу уточнювати деталі та співставляти факти, спілкуючись із різними учасниками одних і тих же подій. Не кажучи вже про події, безпосереднім свідком і учасником яких він був. Мені пощастило менше – з більшістю своїх предків по батьковій лінії я знайомився, слухаючи його розповіді й от тепер – намагаючись упорядкувати, доповнити і систематизувати накопичений матеріал.

Не настільки очевидна, проте аж ніяк не менша роль у появі цієї книги належить моїй матері – Тетяні Валентинівні Віхровій, котра двадцять років займалася етнографією Луганщини, працюючи в обласному краєзнавчому музеї. Від неї я з дитинства всотав інтерес до повсякденного народного життя, яке так легко перестаєш помічати, ширяючи у захмарних висотах історичних гранднаративів. Звичайно, на відповідність строгим критеріям наукового етнографічного дослідження ця книга не претендує. Та й взагалі слово «дослідження» видається мені тут недоречним: кесарю – кесареве, а науку – науковцям. Я ж просто переповідаю історії: про своїх предків, про край, де вони жили. А також про добу, виклики якої їм довелося приймати. Словом, про все те, з чого складається недоладна мозаїка людського життя. І розповідати я ці історії так, як заведено в моїй родині: неквапом, з ліричними відступами, перескакуючи наперед, а потім повертаючись назад, змішуючи до купи страшне й смішне, важливе і те, що видається другорядним. Сумбурно? Можливо. Та хіба наше життя – не суцільний сумбур?

ВСТУП

Шабля й леміш

Перш ніж поринути у родинні спогади, варто зробити короткий історичний екскурс і пригадати, чим була та Слобожанщина. Ще у XVI столітті терени, які згодом стали відомі під назвою Слобідської України, були диким, майже незаселеним степовим обширом, що розкинувся між розмитими кордонами Великого Князівства Литовського (згодом – Речі Посполитої), Московії і Кримського Ханства. Владарі Великого князівства Литовського не надто переймалися тим, що відбувається далі Києва. Річпосполитські королі позирали на схід більш прискіпливо, але вони були надто обтяжені іншими проблемами своєї держави, щоб займатись опануванням такого величезного простору. Врешті, в середині XVII століття, землі майбутньої Слобожанщини відійшли до Московії, яка ще у XVI столітті почала будувати на цих теренах невеликі укріплення, намагаючись убезпечитися від татарських набігів. Привід для стурбованості був неабиякий: прикладом, у 1571 році війська хана Девлет-Герая спалили Москву – і так гарно, що місто фактично довелося будувати й заселяти наново. Військові та «служилі» люди, яких засиляли на кордон, серйозної перешкоди для кочовиків не становили, а для залюднення південних степів московитам банально бракувало людей. Ну а Кримське ханство зі зрозумілих причин взагалі розглядало Дике Поле винятково як оперативний простір для своїх набігів – яка вже тут колонізація?

І. ЗУСТРІЧ У СТЕПУ

Смерть чумака

Однією з тих, хто переселився на терени Слобожанщини вже на початку ХХ століття, була моя прапрабабуся Агафія Уманська. Народилася вона 1862 року, а от де саме, встановити не вдалося. Знаємо, що 1879 року 17-річна Гапка вийшла заміж за 22-річного селянина Федора Уманського з села Михайлівка Богачівської волості Звенигородського повіту Київської губернії. Велика родина Уманських – а було у них 11 дітей – землі мала небагато, проте завдяки чумацькому промислу Федора не бідувала. Та й був він не простим чумаком, а цілим отаманом. «Валка чумацька схожа на войовничий похід їхніх пращурів: між чумаками таке саме братерство, таке саме одностайне спілкування в задоволеннях і смутках, така сама підпорядкованість старшим, що їх обирають спільним бажанням, як колись на козацькій раді обирали вільними голосами гетьманів і полковників... Він [отаман. – М.В.] патріарх між ними, його поради сприймають як плід мудрості та досвіду...»²⁵, – писав історик Микола Костомаров.

У другій половині ХІХ століття, на яку припала молодість Федора, чумацька професія вже занепадала: на зміну мажам, що їх повільно тягли по курних шляхах воли, приходила залізниця. Проте на Звенигородщині чумакували так давно і масово (були там цілі чумацькі села), що давній промисел затримався в тих краях аж до

²⁵ Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. – К., 1994. Стор. 152.

Коли їм терпець уривався, вони влаштовували засідки, хапали продзагонівців, різали їм животи, набивали зерном і в лісосуходах закопували. А потім по весні оте зерно з року в рік проростало. Усі, окрім дітей, про те знали, але нікому не казали». Що-що, а мовчати слобожани й справді навчились – не хотіли, та довелося...

Ну а хата в Івана вийшла справді крепка. Змінивши чимало господарів, достояла вона принаймні до початку 2010-х, що для мазанки – неабиякий строк. Та милувався творінням своїх рук Іван недовго. На початку 1930-х з «району» прийшла рознарядка на висилку колишніх хуторян. Товариш, який працював у сільраді, попередив, що цього разу червоноармійські заслуги йому вже не допоможуть, так що довелося Іванові знову тікати. Цього разу – старим слобожанським шляхом на Кубань, а саме в Армавір, до Фанасиноного брата Миколи – того самого, якого Гапка Уманська вигнала з Романівки. Іванова втеча врятувала його сім'ю від заслання. Фанаску з дітьми – Михайлом, Олександром і Миколою – лишили в спокої і навіть дозволили жити у своїй хаті. Але попереду в них було ще одне страшне випробування – Голодомор.

В обіймах «жовтого князя»

Голодомор зібрав у Романівці щедрі жнива: з п'яти сотень мешканців померли 155, з-поміж яких, згідно Національної книги пам'яті, було й півтора десятки Вихрів – напевно, моїх далеких родичів³⁶. Померло б і більше, але серед колгоспного начальства не всі втратили людську подобу і потайки допомагали односельцям. На роботі селянам нічого не платили, а в колгоспній їдальні раз на день давали ріденьку юшку і шматок хліба. І Фанаска, і решта жінок, звісно ж, несли хліб додому – дітям, а ще їм

³⁶ <https://victimsholodomor.org.ua/lugansk.html>

Москва–Маріуполь–Канів

Попри все, Микола намагався показати родині світ – звичайно, в міру власних уявлень про прекрасне і фінансових можливостей. У Донецьк, Луганськ, Кадіївку та інші поблизькі центри світової культури він возив сина під час своїх службових відряджень, а в 1968 році два Миколи – старший і молодший – поїхали в Москву. Ганна лишилася на хазяйстві, а доньку Олену не взяли з собою за малістю років, та й, відверто кажучи, вояж на чотирьох осіб був для сімейного бюджету Вихрів просто непосильним. По приїзді місця для ночівлі в готелі знайти не вдалося, тож першу ніч у «столице советской родини» два Миколи просто сиділи на Павелецькому вокзалі. До дерев'яних сидінь у залі очікування у малого Вихра не було жодних претензій – не те виховання, а от шум великого непривітного міста і вокзальна метушня 11-річного сільського хлопчину просто розчавили: він сидів і плакав, але тихенько – щоб не заважати батькові, який розмірено хропів поруч. Очевидно, ця ідилічна сімейна картина розчулила когось із залізничних працівників і Вихрам дозволили за помірну ціну переночувати у «Ленінській кімнаті». Там, у невеликому приміщенні, у неймовірній задусі на щільно зіставлених розкладачках вже хропли зо два десятки радянських громадян, а зі стін на них суворо позирали Маркс, Енгельс і, звісно ж, Владімір Ілліч. Вихри приєдналися до інших постояльців, а на ранок вирушили оглядати Білокам'яну.

Москва, як власне й будь-яке місто, моєму дідові не сподобалася, а мого батька найбільше з усього вразив іграшковий магазин «Дитячий світ» – найбільший у Радянському Союзі. Моделі військових кораблів і літаків, полки олов'яної піхоти і кавалерії – аж очі розбігаються! Від того, щоб скупити всі ці скарби гуртом, малого Миколу стримувала лише деяка обмеженість матеріальних ресурсів: у його кишені лежали всього десять карбованців, що дала йому

ПІСЛЯМОВА

Кажуть, що завершувати історії на песимістичній ноті не годиться – не для того читач гаяв час та ще й гроші платив, щоб у кінці сумувати. Що ж, навмисно псувати людям настрої справді не гречно, та ще гірше – брехати, вигадуючи для годиться якийсь штучний «гепі енд». У цій історії «гепі енду» нема. Стара Слобідська Україна загинула з тих же причин, що й Гетьманщина. Приблизно з тих же причин зазнали поразки й наші визвольні змагання у XX столітті. Дуже довго, занадто довго ми плекали сподівання, що з Московією якимось можна ужитись – чи-то під протекторатом, чи то на правах автономії, чи якимось інше. Навіть Центральна Рада наважилася проголосити незалежність УНР в останній момент – у січні 1918 року, коли більшовицькі війська Муравйова вже наближалися до Києва. Але наша трагедія була ще й у тому, що західний світ вперто не бажав ніякої України. Ту клятву «федеративну грамоту» Павло Скоропадський видав не тому, що був аж таким русофілом, а тому, що наш єдиний союзник – Німеччина – зазнав поразки, а Антанта воліла бачити Україну лише в складі відновленої небільшовицької Росії. Наша власна наївність, «хитра московська неправда» і недалекоглядність Заходу – от і вся формула нашої державницької трагедії. А без власної держави оборонити свій життєвий уклад, свої права і вольності ще нікому не вдавалося.

Саме тому в моїй слобожанській історії так мало веселого. Добре працювали мої баби й діди, але здебільшого на колгоспній панщині. Воювали теж, здається, непогано, проте на чужих війнах. Мріяли вони лише про те, щоб самостійно жити з власної праці, та